

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ZARF TÜMLEÇLERİ

Yard. Doç. Dr. Celâl DEMİR*

GİRİŞ

Dil bilgisi öğretiminin dil becerisini geliştirmeye yönelik bir uygulama olabilmesi için okul gramerlerindeki metodun değiştirilmesi ve geçerli bir metot üzerinde birlik sağlanması gerekir. İlk ve orta öğretimde dil bilgisi öğretimi ile Türkçe öğretimi birbirinden farklı düşünülmektedir. Bu sorun, okul gramerlerinin pedagojik endişeden uzak ve geleneksel bir yaklaşımla yazılmasından kaynaklanmaktadır. “Zarf/belirteç”, “zarf tümleci / belirteç tümleci” terimleri “sorun”un en tipik örnekleridir.

Dilimizin tarihî gelişimini, lehçe ve şivelerini, gramerini, diğer dünya dilleri ile benzer ve farklı yönlerini, kıymetli eserlerini keşfedip ilim âleminin dikkatlerine sunma konusunda çok büyük mesafeler aldık. Hatta kimilerine göre Türkolojinin merkezini Avrupa’dan ülkemize taşıdık. Ancak dilimizin öğretilmesi konusundaki çalışmalarımızdan maalesef övgüyle söz edemiyoruz. Dilimizi hem kendi insanımıza hem de yabancılara öğretmekte hepimizin takip edebileceği bir metot geliştiremedik. Oysa bu hususta ciddi problemler olduğunu hepimiz kabul etmekte, ilk ve orta öğretimde bu işin iyi gitmediğini açıkça görmekteyiz.

Bu çalışma, Türkiye Türkçesinin öğretilmesinde karşımıza çıkan zarf/belirteç, zarf tümleci /belirteç tümleci ile ilgili pedagojik sorunların belirlenmesi ve düzeltilmesi yolundaki tekliflerimden oluşmaktadır.

Bu sorunları şöyle ifade edebiliriz:

1. Türkiye Türkçesinin pedagojik gramerlerinde, “**zarf / belirteç**” terimi, bir kelime çeşidinin adı mı, yoksa kelimelerin ve kelime gruplarının söz dizimindeki görev adı mı?

---

* Afyon Kocatepe Üni. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü Başk.

2. Bu gramerlerde ifade edildiği gibi, fiillere, fiilimsilere, sıfatlara ve kendi türünden kelimelere bağlanarak bu unsurların anlamını etkileyen, kelime ve kelime gruplarının hepsini aynı terimle karşılamak, dilimizin incelenmesinde ve öğretilmesinde bize kolaylık mı sağlıyor, zorluk mu çıkarıyor?

3. Müstakil bir bilim gibi öğretilen cümle çözümlemesi, dil becerisinin geliştirilmesine; yani gerçek amacına uygun bir etkinlik hâline getirilebilir mi?

Üç maddede özetlemeye çalıştığım bu hususların tartışılmasına yaklaşık seksen yıl önce (1929 programı ile birlikte) başladığımı belirterek konuya girmek istiyorum.

Ahmet Cevat (1930:28), Dil Encümeni azası iken yazdığı uzun bir makalede klâsik gramerlerdeki metodun yanlışlarını, eksiklerini ve bize geliş macerasını örnekleriyle izah etmiştir:

“Bizde Türkçe Kavaidin (sarf ve nahvin) okutulması yenidir. Ancak rüşdiye mekteplerinin ihdasından sonra başlamıştır. Ondan evvel medreselerde yalnız Arapçanın sarfı, nahvi maanisi, bedii... tedris edilirdi. Bizde yalnız ilk kitaplarda Arapça sarf ve nahvinin, fesahat ve belagatinin tarif, tasnif ve ıstılahları kullanılmış ise de daha sonra Avrupadaki gramer metoduna geçilmiştir; bununla beraber mekteplerde okutulmak için yapılmış olan üç dört gramer kitabında tasnif, usul ve ıstılah birliği yoktur. Fakat cümlesinde tabii olarak yegane me hazlar olan Fransızca gramerin ve onun da esası demek olan Yunan gramatiğinin bütün yanlış ve kusurları fazlasıyla vardır. ....”

Tahsin Banguoğlu da (1987:37-38), buna yakın tespitlerde bulunmaktadır:

“...Sonraları mektep kitaplarında tedris usulleri ve vasıtaları bakımından bazı yenilikler yapıldı. Fakat ilk defa gramerin başka bir plâna göre te’lifî teşebbüsü Hüseyin Cahit Beye ait oldu. Vaktinde şiddetli itirazlarla karşılanan bu teşebbüs, Aslında Türkçenin bu sefer de Fransız grameri kalıplarına zorlanması olmuştur. Gerçi bu suretle modern gramer telâkkisine ait bazı yeni mefhumlar dilimize girmiş oluyordu. Ancak yapılan iş, netice itibariyle dili yabancı bir kalıptan çıkarıp baka bir yabancı kalıba sokmaktı. İşte bu zamanlara kadar basılan mektep gramerlerimiz bu iki türlü yabancı an’anenin tereddidi etmiş bir halitasından ibaret olmuştur....”

Bu gerçeğe Kemal Eraslan da (1995:8) temas etmektedir:

“Tanzimat’tan sonra Osmanlı sarf ve nahvini tespit maksadıyla kaleme alınmış pek çok gramerde Arap dilinin gramer yapısı ve kategori-

leri dikkate alınarak Türkçe belirlenen şablon içine oturtulmaya çalışılmıştır.”

Ahmet Cevat Emre (1930:28), ideal bir gramerin nasıl olması gerektiğini, çeşitli örneklerle izah ettikten sonra “Yeni gramer tedrisi nasıl olmalıdır?” sorusuna cevap aramakta ve ve şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Eski gramerlerin lâkırdı bölükleri tasnifi ve her sınıf kelimenin kat’i formüllerle tarifinin, gördüğümüz gibi, yanlış olduğu ilmen anlaşılmıştır. Bu tedris ve tarif usulünü tedrisin esası yapmaktan artık çekinmiyoruz. Lâkırdı bölüklerini birer birer alarak her birinin mütalâasını bir bab altında bulundurmanın ve alacağı şekilleri sıra sıra , sahife sahife emsileler hâlinde çektirmenin artık lüzumsuzluğu anlaşılmalıdır....”

Arap gramerine ait *Sarf ve Nahiv* terimleri II. Meşrutiyet döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında 1929 programına kadar bütün programlarda (1924 ve 1927 programlarında) korunmuştur. İlk kez 1929 programında sarf ve nahiv terimleri yerine **gramer** terimi kullanılmıştır.

Ortada model olabilecek bir okul grameri bulunmadığı için her yazar eserinde kendi doğrularını ideal bir metot olarak sunmuş, dil bilgisi öğretimi içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Dil bilgisi öğretiminin okullarda faydalı olmaktan çok zararlı olmaya başladığı kanaati yaygınlaşınca 1935-36 eğitim öğretim yılından itibaren orta okul programından dil bilgisi öğretimi çıkarılmıştır. Bakanlık bu sorunun giderilmesi amacıyla 1940’ta Tahsin Banguoğlu’na “**Ana Hatlarıyla Türk Grameri**” isimli bir gramer yazdırmıştır. “*Bu eser, gerçekte bir soruşturma/anket niteliğindedir. Dilcilere, Türk dili ve edebiyat öğretmenlerine gönderildi. Hem incelenecek hem de eksik ve yanlışları tespit edilecekti. Gramercilerin ve öğretmenlerin görüşleri de alındıktan sonra dil bilgisi öğretimi okullarda yeniden başlamıştır (Göğüş, 1970:151).*

Bütün bunlar, yakınmakta olduğumuz sorunların Cumhuriyet’in yıllarında da tartışıldığını; ama bu hususta ciddi bir mesafe alınmadığını göstermektedir.

Bilhassa Harf İnkılabı’ndan sonra iyice hızlanan ve sistemli hâle gelen Türkçeyi geliştirme ve sadeleştirme çalışmaları, okul gramerlerine de yansımış ve bu dönemde onlarca gramer yazılmıştır. (Ahmet Rasim, Peyami Safa, Ahmet Cevat, Mithat Sadullah, İbrahim Necmi Dilmen, Necmettin Halil, vd. gramerleri sayılabilir.) Bu gramerlerde esasen şimdikinden farklı bir durum yoktu. Hem o dönemde hem de günümüzde yakındığımız hususlar her seferinde bir yenilik gibi sunuluyordu.

SORUN'UN SEBEPLERİ

Sorunu her yönüyle ortaya koyabilmek için “**zarf/belirteç**” ve “**zarf tümleci/belirteç tümleci**” terimlerinin pedagojik gramerlerde nasıl tanımlandığını bakmamız gerekiyor.

1. Zarf / Belirteç

Muharrem Ergin (1983: 258-259), “zarf”ı “... zarf ise kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır...” şeklinde tanımladıktan sonra zarfların gerçekte bir isim olduğunu şu cümlelerle izah etmektedir: “Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başına isimden başka bir şey değildir. Sıfat da zarf da isimlerin kelime gruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır...”

Doğan Aksan (1980:97), zarfların, fiil, fiilimsi, sıfat ve kendi türünden kelimelere bağlanan ama gerçekte isimden ve sıfattan farklı düşünülmemesi gereken kelimeler olduğunu ifade etmektedir: “...Belirteç (zarf) adıyla anılan ögelerse hem ön adların hem eylemlerin hem de görevce kendilerine benzeyen ögelerin anlamlarını etkileyen sözcüklerdir.... Bu nitelikleriyle belirteçler Türkçede ad ve ön addan ayrılmaz. Bir tümce içinde geçen ön adlar, eğer o tümcenin yüklemi eylemse bu eylemi etkiledikleri için belirteç görevi görür... Bu durum özellikle Türkçede sözcük türleri arasında kesin sınırlar çizmenin güçlüğünü de gösterir.”

Leyla Karahan (1991:55), Haydar Ediskun (1984:145), Kaya Bilgegil (1984:216), Hamza Zülfikar (1995:108), Tuncer Gülensoy (1995:108), Tahir Nejat Gencan (1983:409), Kemal Demiray (1970:93), Metin Karaörs (1993:41), Neşe Atabay ve arkadaşları (1983:96-99), Mazhar Kükey (1975:148) de “zarf / belirteç”in tanımını kelime gruplarındaki ve cümledeki görevini esas alarak yapmaktadırlar.

A. Von Gabain (1988) de aynı düşünce dedir ve zarfları bir kelime çeşidi olarak değerlendirmemiştir.

1930’lu yıllarda yazılan okul gramerlerinde de “zarf” bir kelime çeşidi olarak değil, cümlede yüklemi tamamlayan bir unsur olarak ele alınmıştır.

Bütün gramerlerde zarfın tanımı kelime grupları ve cümle içindeki görevi esas alınarak yapılmaktadır. Bu tanımlardan ve açıklamalardan bir kelimenin tek başına zarf olarak değerlendirilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca bu durum bazı gramerler tarafından da söz arasında ifade edilmektedir.

1930’u yıllarda yazılan gramerlerde de “zarf” aynı şekilde tanımlanmıştır.

Tahsin Banguoğlu (1986:371) zarfları “fillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasfı açıklayan yada değiştiren kelimelere zarf (adverbe) denir.” biçiminde tanımlamaktadır.

Mithat Sadullah Sander, (1938:36), Ahter Necmeddin (1930:124), Peyami Safa (1941:127), Saim Ali Dilemre (1937:124), İbrahim Necmi Dilmen(1934:203) ve bu dönemde eser veren diğer dilciler zarfların fiil, fiilimsi ve sıfatların önüne gelerek onları çeşitli yönlerden tamamladığını belirtmektedirler.

Dilcilerimiz, “zarf”ın bu şekilde tanımlanıp tasnif edilmesini geleneksel metodun az çok sürdürülmesine bağlamakta ve Türkçe öğretimi açısından doğru bir metot olmadığını belirtmektedirler. 1930’lu yıllara ait süreli yayınlar tarandığında Türkçe öğretiminin bütün boyutlarıyla tartışıldığı, topluca bir metot arayışına girilmesine rağmen gelenekten kopup geçerli bir metot üzerinde birlik sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

Ahmet Cevat Emre (1930:1), geleneksel metodun başlangıcını eski Yunan’a kadar götürmektedir:

“Orta mekteplerde okutmakta olduğumuz sarf ve nahv kitaplarının anası iki bin seneden ziyade evvel. Yunan mantıkçıları tarafından tedvin edilmiş gramatik(gramer) namında bir ilimdir. Bu ilim, Yunanlılardan Latinlere Latinlerden Avrupalılara geçmiş ve istinat ettiği doktrin zamanımıza kadar hemen aynı hâl ve şekilde muhafaza olunmuştur. Eski gramerler, lâkırdı bölükleri (aksam-ı kelimeler) namıyla kelimeyi on sınıfa ayırıyor, bu sınıfları mantıkî tariflerle birbirinden ayırt edebilmek iddiasında bulunuyor. Bu ilmin en eski şeklini muhafaza eden kitaplarda lakırdı bölükleri birer birer alınarak evvela tarif ediliyor, ondan sonra alabileceği bütün şekiller muayyen sıralar üzerine dizilerek muhtelif emsileler(paradigmalar) hâlinde gösteriliyor. Bu emsileler, gramerin sarf (şekiller sistemi-morfoloji) kısmını teşkil eder. Nahv (kelime gruplar sistemi-syntaxis) kısmında yine lâkırdı bölükleri birer birer alınarak kelâm içinde nasıl kullanıldığı ve muhtelif şekillerin ne gibi manalar temin ettiği tafsil ediliyor. Eski gramer ancak edebî klâsik lisana ehemmiyet veriyor ve bütün kaidelerini o lisanı tespit etmek maksadı ile vaz ediyor. On dokuzuncu asırda Sanskritçenin keşfinden sonra pek çok alimler tarafından yapılan en mühim tetkiklerle müstakil bir ilim hâline gelen dil bilgisi (Linguistique) eski gramerin yanlış tarif ve tasniflere ve çürük temellere dayandığını ispat etmiştir. Bunun üzerine Avrupada gramerin tedrisinde bazı ıslahat vücuda getirilmiş, meselâ sarf ile nahvi birleştiren ve şekillerin muhtelif manalarına bir dereceye kadar dikkat eden müellifler çıkmış ise de eski doktrin bir türlü terk olunamamıştır.”

“Zarf” terimiyle isimlendirdiğimiz kelimeleri bu yapıya kategoriden çıkarmanın doru bir müdahale olacağı kanaatindeyiz. Zira zarfın, bir kelime çeşidinin adı değil, bir görev adı olduğu, hem tanımlardan anlaşılmakta hem de bazı gramerlerde açıkça ifade edilmektedir. (Ergin, Banguoğlu, Atabay...). Bu kelimelerin çoğu, gerçekte, yer, zaman, tarz, istikamet ve miktar isimleridir. Pek az bir kısmı da edattır. Öyleyse “zarf” diye bir kelime yok, “zarflık” görevi vardır. Bu görevi yapan unsur bir kelime veya kelime grubu olabilir. Dilaçar (1971, s. 93), “adverb” (zarf) ile “adverbial” (zarflık) terimlerini birbirinden ayırmaktadır.

Ona göre “Ağlayarak koştu.” cümlesinde “ağlayarak” kelimesi, zarf değil, zarflıktır(Dilâçar, 1971:94).

“Zarf”ın çeşitleri konusunda ise farklı görüşlerle, farklı isimlendirmelerle karşılaşmaktayız. Zarflar bazı okul gramerlerinde dört, bazılarında beş, bazılarında ise yedi çeşit olarak incelenmektedir.

Genel olarak, eylemin gerçekleştiği zamanı belirtenlere zaman zarfı; gerçekleşme tarzını belirtenlere hâl / durum zarfı; istikametini ve / veya yerini belirtenlere yer / yön zarfı; eylemin, sıfatın ve bir başka zarfın miktar ve derecelerini belirtenlere miktar / azlık-çokluk zarfı; eylemin zamanını, tarzını, miktarını, şiddetini, yönünü soran kelimelere de soru zarfı ... denilmekte ve “zarf / belirteç” terimi ile birbirine benzemeyen uzun bir görev listesi sunulmaktadır.

2. Zarf Tümleci / Belirteç Tümleci

Cümlenin ögeleri, bazı gramerlerde beş (yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç / yer tamlayıcısı, zarf / zarf tümleci) bazılarında da “edat tümleci / ilgeç tümleci” ile birlikte altı çeşit olarak belirlenmektedir. “Zarf tümleci” bu gramerlerin hepsinde, Ergin (1983:400), Banguoğlu (1986:530), Zülfikar (195:139), Gülensoy (2000:430), Gencan (1983:99), Dizdaroğlu (1974:119), Ediskun (1988:360), Bilgegil (984:43), Demiray (1970:203), Kükey (1975:158), Sander (1963:160), Koç (1990:395), Ağırçöl (1989:302) yüklem anlamını zaman, yer / yön, tarz, nicelik (azlık, çokluk), sebep, ölçü ve soru anlamları katarak tamamlayan bir öge olarak tarif edilmektedir.

Gramerlerimizde “zarf”ın bir kelime çeşidi mi yoksa cümle ögelerinden biri mi olduğu açıklığa kavuşturulmamıştır. Çünkü çoğunda zarf ile zarf tümlecinin tanımları aynı kelimelerle ve söz dizimindeki görevi esas alınarak yapılmıştır.

Zarf tümleci-dolaylı tümleç ayrımının zorlaştığı noktalar da vardır. Bazı dilciler bu hususta birbirinden farklı görüşler ileri sürmektedirler.

İsmet Cemiloğlu (1991:29), sorunu şu cümlelerle izah etmektedir:

“Cümle tahlilinde bizi yanlışla götüren sebeplerden biri de cümleyi meydana getiren unsurların yanlış adlandırılmasıdır. Bu konuda dilcilerimiz arasında bir birlik bulunmamakta, onlardan bir kısmı cümle unsurlarını değerlendirirken grubu kapsamına alan çekim ekinin ekli özelliğinden, diğer bir kısmı da aynı ekin fonksiyonundan hareket etmektedir. Bunun için zarf ve yer tamlayıcıları çok defa birbirine karışmaktadır. Nitekim değişik kıstaslar neticesi zarf olan bir unsur yer tamlayıcısı, yer tamlayıcısı olan bir unsur da zarf olarak adlandırılabilir. Örnek olarak Gönülden alkışlayınız. Sıcak günlerde yaylaya gideriz. Babası işlerini takip etmeye gelmiş. gibi cümlelerde yer alan gönülden , sıcak günlerde, işini takip etmeye kelime veya kelime gruplarının zarf mı yer tamlayıcısı mı olduğu hususunda bir birlik bulunmamakta, bu unsurlar bazen zarf, bazen yer tamlayıcısı olarak gösterilebilmektedir.”

Bütün bu sorunlar, yüklemde bildirilen eylemin farklı özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılan kelime veya kelime gruplarını aynı terimle ifade etme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Anlam ve görev bakımından aralarında hiçbir yakınlık ve benzerlik bulunmayan bu unsurları aynı terimle karşılamak ve aynı isimle öğretmek, pedagojik açıdan mümkün değildir.

Yüklemde ifade edilen eylemin, tarzını, miktarını, şiddetini, derecesini, sayısını, zamanını, süresini, sebebini ... bildiren unsurların hepsine birden niçin **“zarf tümleci”** ya da **“belirteç tümleci”** diyoruz? Bu sınıflandırmanın pedagojik olmadığını, bu metotla dilimizin inceliklerini çocuklarımıza ve yabancılara öğretemediğimizi artık kabul etmek zorundayız. Terimleri Türkçeleştirmenin, müfredat programı değiştirmenin çözüm olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Aynı konular, hem ilköğretimde hem orta öğretimde defalarca tekrar edilmesine rağmen çocuklarımıza dilimizin inceliklerini ve güzelliklerini öğretemedik.

Gramer terimleri seçilirken ve kategoriler tespit edilip isimlendirilirken dilimizin kavramları karşılama mantığı esas alınmalıdır. Sözlüğümüzde (TDK:1988) bunun çok güzel örnekleri vardır: **“Kök”** (dil bilgisi, botanik, matematik, kimya), **“Köprü”** (spor, tıp), **“durak”** (müzik, edebiyat bilimi), **“vuruş”** (spor, müzik...), **“eksi”**, **“artı”**, **“bölüm”**, **“bölge”** gibi. Bu kelimelerin terim anlamları izaha muhtaç değildir. Çünkü kelimenin temel anlamı ile terim anlamı/anlamları arasında çok güzel bir ahenk vardır. Ama **“zarf”** kelimesi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bu kelimenin temel anlamı ile terim anlamı arasında bir benzerlik olmadığı gibi, uzun bir liste oluşturan terim anlamları arasında da herhangi bir benzerlik yoktur. **“Zarf”** kelimesi yerine **“belirteç”** kelimesini kullanarak

sorunu çözmeyi düşündük; ama sadece terimi Türkçeleştirmiş olduk. “Zarf” terimiyle karşılanan gramer kategorileri arasındaki uyumsuzluk yine bir sorun olarak durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında “nesne”, “özne”, “zarf”, “zarf tümleci”, “dolaylı tümleç”, “edat tümleci” kelime ve kelime gruplarının temel anlamları ile terim anlamları arasında bir uyum görülmemektedir. Bu uyumsuzluk, Türkçenin kavramları karşılama mantığına da ters düşmektedir. Çünkü dilimizde kelimenin anlamı, bir aile oluşturacak şekilde çoğalmaktadır.

Ahmet B. Ercilasun (1995:62), gramer kategorilerinin tespitinde ve isimlendirilmesinde hem şeklin hem de işlevselliğin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır: “*Gramer kavramlarını ve kategorilerini isimlendirirken sadece şekli veya sadece işlevi esas almak doğru bir yol değildir. En uygunu isimlendirilecek unsurun hem şekli özelliğini hem de işlevini dikkate almaktır. Şayet isimlendirilecek unsurun (kelime, ek, kelime grubu, cümle unsuru) birden fazla işlevi varsa baskın olanı ve en işlek olan özelliği dikkate alınmalıdır.*”

Soruna Türkçe öğretimi açısından bakıldığında da kategorileri işlev (cümlede kullanılış amacı) esas alınarak isimlendirmek gerektiği anlaşılacaktır. Çünkü “Zarf tümleci / belirteç tümleci” ile isimlendirdiğimiz tamlayıcılar yükleme birbirinden çok farklı işlevlerle bağlanmakta ama gramerlerde hepsine aynı isim verilmektedir. Metodun pedagojik olması için bu unsurların kullanılış amacına göre ayrı ayrı isimlendirilmesi gerekir.

Şu örneklere dikkatinizi çekmek istiyorum:

“Gök hâlâ **mavi mavi** gülümser

Yeşil yeşil dalların arasından”

(Cahit Sıtkı Tarancı)

Birinci mısradaki “*mavi mavi*” tekrar grubu, yüklemde ifade edilen eylemin tarzını belirttiği için zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“Gözleri uzun uzun burkuldu kaldı bende

Dedi, hana sağ indi, ölü çıktı **geçende**”

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

İkinci mısradaki “*geçende*” kelimesi, yüklemde ifade edilen eylemin zamanını bildirdiği için zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“Bu olaya **çok** üzüldüm.”

Bu cümledeki “*çok*” kelimesi, yüklemde ifade edilen eylemin şiddetini/derecesini bildirdiği için gramerlerimizde zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi şendik;

Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!”

(Yahya Kemal Beyatlı)

İkinci mısradaki “*o gün*” sıfat tamlaması, yüklemde ifade edilen eylemin zamanını bildirdiği için gramerlerimizde zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“İsmi okunan arkadaş bir adım beri gelsin.”

Bu cümlelerdeki “*beri*” kelimesi, yüklemde ifade edilen eylemin yönünü belirttiği için zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“Korkusundan tek kelime konuşamadı.”

Bu cümledeki “*korkusundan*” kelimesi de yüklemde ifade edilen eylemin sebebini belirttiği için zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

“Az konuştu; öz konuştu.”

Bu cümledeki “*az*” kelimesi, yüklemde ifade edilen eylemin süresini belirttiği için bütün gramerlerde zarf tümleci olarak değerlendirilmektedir.

Aralarında hiçbir benzerlik ve yakınlık bulunmayan bu tamlayıcıların (öğelerin) hepsine de “zarf tümleci” deyip geçmekle cümleyi öğretmeyiz. Bu gerçeği kabul etmemiz gerekiyor. Bu yaklaşım, öteden beri şikayetçi olduğumuz “ezberci eğitimin” ısrarla sürdürülmesinden başka bir şey değildir. Bu tamlayıcıları yeniden ve ayrı ayrı isimlendirmek gerekir.

Lise öğretmeni cümlelerin öğelerini öğretirken belki de bu nedenle “*Çocuklar, özneyi, nesneyi ve dolaylı tümleci bulun; geriye kalanlar zarf tümlecidir.*” demek zorunda kalmaktadır. Geriye kalan unsurun yani zarf tümlecinin görevleri ise saymakla bitmiyor. Öğrenci bu görevler arasında mantıklı bir bağ kuramıyor. Çünkü o, kendisini konuştuğu dilin kültür ortamı içerisinde bulmuş ve zihnî terbiyesini bu kültür içerisinde almıştır. Bu nedenle kelimenin anlamları arasında mantıklı bir yakınlık veya benzerlik görmek istemektedir.

SONUÇ

1. Cümle çözümlmelerini kendi içinde başlayıp biten müstakil bir bilim gibi öğretmenin dil becerisi kazandırmada hiçbir olumlu etkisi olmamıştır.

Dil bilgisi öğretimini lüzumsuz bir uğraş olmaktan çıkarıp dil becerisi kazandırmaya yönelik bir uygulama hâline getirmeliyiz. Bunun için gramer derslerinin amacını ve metodunu değiştirmek zorundayız.

Düşüncemi daha açık ifade etmek amacıyla şu örneklerle dikkatinizi çekmek istiyorum:

*“Çocuklar genellikle **anne anne diye** ağlarlar.”*

*“**Fırsatı kaçırdım** diye üzülme!”*

Gramerlerimizdeki metodu takip edersek “*anne anne diye*” ve “*fırsatı kaçırdım diye*” sözlerine “**zarf tümleci**” dememiz gerekir. Bu ögeler kullanılış amacına göre isimlendirilirse birinci cümledeki “*anne anne diye*” sözüne “**tarz tamlayıcısı**”, ikinci cümledeki “*fırsatı kaçırdım diye*” sözüne ise “**sebep tamlayıcısı**” diyebiliriz. Hangi metodu uygularsak cümle üzerinde çalışan kişiyi okuduğunu anlamaya teşvik etmiş oluruz?

*“Bir yaz günü geçtik Tuna’dan **kafilelerle**.”*

(Yahya Kemal Beyatlı)

*“**Komşularla** geç vakitlere kadar oturduk.”*

Bazı gramercilerimiz, “*komşularla*” sözüne “**edat tümleci**” demekte, bazı gramercilerimiz, her iki unsura da “**zarf tümleci / belirteç tümleci**” demektedir. İkisi de doğru olabilir; ancak ikisi de pedagojik değildir. Öğrencinin, cümleyi anlayarak cevap verdiğini söyleyebilmek güçtür.

Hâlbuki bu örneklerde “*kafilelerle*” sözü, “geçmek” eyleminin nasıl gerçekleştiğini; “*komşularla*” sözü ise oturmak eyleminin topluca / birlikte yapıldığını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Birincisine “**tarz tamlayıcısı**”, ikincisine “**beraberlik tamlayıcısı**” denmelidir. Bizim düşüncemize göre bu tamlayıcıların aynı terimle isimlendirilmesi pedagojik endişeden çok uzaktır (Böylece yıllardır devam eden edat tümleci – zarf tümleci tartışmasını da bitirmiş oluruz).

Cümlede yüklemi tamamlayan unsurun ne amaçla kullanıldığını tespit ederek ona bir isim vermek isteyen kişi, cümleyi anlamaya çalışıyor demektir. Misal olarak “*Geç kaldığım için toplantıya katılamadım.*” cümlesinde “**geç kaldığım için**” sözünü tamamlayıcı bir öge olarak isimlendirmek için bunun cümlede ne amaçla kullanıldığını düşünmek gere-

kir. Bu söz, yüklemde ifade edilen “**katılamamak**” eyleminin sebebini belirtmek için kullanılmıştır. Bu durumda bu söze “sebeb tamlayıcısı” demenin hiçbir zararı yoktur. Öğrencinin bu söze “sebeb tamlayıcısı” demesi cümleyi anladığını gösterir.

2. Dilcilerimiz “**zarf**” dediğimiz kelimelerin büyük bir bölümünü isim, pek azını da edat olarak değerlendirmekte ve “zarf”ın bir kelime çeşidinin veya kelime çeşitleri içinde bir kategorinin adı olmayıp bir tamlayıcı (mütemmim) olduğu konusunda birleşmektedirler. Öyleyse “zarf” diye bir şey yoktur, “zarflık görevi” vardır. Bu nedenle kelime çeşitlerinden “zarf / belirteç” kategorisini çıkarmalıyız. Esasen bu kelimeler “kaypak” bir gramer terimi hâline gelmiş ve gramerde “maymuncuk” gibi kullanılır olmuştur.

*“Zarf / belirteç” ile birlikte “zarf tümleci / belirteç tümleci” “dolaylı tümleç / yer tamlayıcısı” kelimelerini de gramer terimleri arasından çıkarmalıyız. Bu terimlerle karşıladığımız öğelerin hepsine genel olarak “**tamlayıcılar**” adı verilmeli; ama bu tamlayıcılar cümledeki kullanılma amacına göre ayrı ayrı isimlendirilmelidir: Yer bildirmek amacıyla kullanılmışsa “**yer tamlayıcısı**”, zaman bildirmek amacıyla kullanılmışsa “**zaman tamlayıcısı**”, beraberlik bildirmek amacıyla kullanılmışsa “**beraberlik tamlayıcısı**” ...*

*“Cümlelerin beş ögesi vardır.” hükmünü bir anayasa maddesi gibi korumaktan vazgeçmeliyiz. Çünkü yüklemi tamamlayan öğeleri saymak ve bir yerde sabitlemek çağdaş dilcilikte mümkün görünmüyor. Cümleyi beş ögeye sığdırmaya çalışmak, bizi, farklı amaçlarla cümlede kullanılmış kelime ve kelime gruplarını aynı terimle isimlendirmeye zorlamaktadır. “**Uysurları kullanılış amacına göre isimlendirme**”nin Türkçe öğretiminde takip edilebilecek en uygun metot olduğuna inanıyoruz. Bu metot uygulandığında metin incelemelerinde de son derece verimli olduğu görülecektir.*

Bu düşünce doğrultusunda konumuzla ilgili daha önceden yapılmış bir teklife dikkat çekmek istiyoruz:

“Bugüne kadar karışık bir şekilde dolaylı tümleç, zarf tümleci ve edat tümleci diye isimlendirilen bu unsurlar eke ve kelime türüne göre değil, sadece işlevi esas alarak öyle sınıflandırabiliriz: Cümlelerin unsurlar genel olarak 1. Temel Unsurlar, 2. Yardımcı unsurlar, 3. Dolaylı tamlayıcılar olmak üzere üçe ayrılır. Temel unsurlar yüklem ve öznedir. Yardımcı unsurlar ise 1. Nesne, 2. Yer tümleci, 3. Zaman tümleci, 4. Sebep tümleci, 5. Durum tümleci, 6. Vasıta tümleci, 7. Ölçü tümleci olmak üzere yediye ayırt edilebilir...” (Üstüner, 1998:18).

Ahat Üstüner’in bu görüşüne katılmamak mümkün değildir. An-

cak zarf tümleci terimi ile ifade ettiğimiz tamlayıcıları yedi başlık altında incelemek de yeterli değildir.

Bu önerilere örnek olması bakımından bir tanım ve tasnif denemesi yapmak istiyorum:

TAMLAYICILAR

“Yüklemde bildirilen eylemin yerini, yönünü, zamanını, süresini, miktarını, derecesini, sebebini, gerçekleşme şartını, kiminle veya neyle gerçekleştirildiğini, ... belirtmek amacıyla kullanılan öğelere ‘tamlayıcı’ denir. Tamlayıcılara cümlede kullanılış amacına göre isim verilir. Bu tamlayıcıları doğru isimlendirebilmek için cümledeki anlamına ve ne maksatla kullandığına bakmak gerekir. Yükleme çeşitli sorular sormak bizi yanıltabilir.”

1. Yer Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin yöneldiği, ulaştığı; gerçekleştiği ve kaynaklandığı, ayrıldığı yeri belirtmek amacıyla kullanılan ögeye yer tamlayıcısı denir.

“Mehlika Sultana âşık yedi genç

Baktılar korkulu gözlerle *suya*” (Yahya Kelmal BEYATLI)

“*Pek yakınlarda* bir horoz öttü.” (Sait Faik ABASAYANIK)

“Meçhule giden bir gemi kalkar *bu limandan.*”

(Yahya Kelmal BEYATLI)

2. Tarz Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin ne şekilde gerçekleştiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye tarz tamlayıcısı denir.

“*Ağır ağır* çıkacaksın bu merdivenlerden.”

(Ahmet Hâşim)

“Sanatçılar *ayakta* alkışlandı.”

“Canuñ maña virür misin

Yoñsa oğul *Deli Dumrul* diyü ağlar mısın?”

“*Vakit vakit* ince bir yağmur serpeiyordu.” (Ömer Seyfettin)

3. Zaman Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin zamanını belirtmek amacıyla kullanılan ögeye zaman tamlayıcısı denir.

“*Eskiden*, bayramınız mübarek olsun, derlerdi.” (Burhan Felek)

“Demir *tavında* dövülür.”

4. Süre Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin ne kadar devam ettiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye süre tamlayıcısı denir.

“Kurduğun devlet *asırlarca* muzaffer yaşadı.” (Yahya Kemal Beyatlı)

“Çıkıp *biraz* dolaşayım, dedim.” (Sait Faik Abasıyanık)

“Yine *bin yıl* uçtular bülbül gibi

Bir nefeslik gitmediler gül gibi” (Gülşehrî)

5. Yön Tamlayıcısı Tümler: Yüklemde bildirilen eylemin yönünü, hareketin istikametini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye yön tamlayıcısı denir.

“Kendi karanlığından çağırsaydı sesin

Sular başka türlü akardı

Sert kayalardan *göklere doğru*

Büyük, mavi, aydınlık sular...” (Ahmet Hamdi Tanpınar)

6. Sebep Tamlayıcısı: Yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşme ya da gerçekleşmeme sebebini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye sebep tamlayıcısı denir.

“*Geç kaldığım için* toplantıya katılamadım.”

“*Trafik kazalarının artmasıyla* yeni tedbirler gündeme geldi.”

7. Amaç tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin hangi amaçla gerçekleştirildiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye amaç tamlayıcısı denir.

“*Kitap okunmak için* alınır.”

“*Uyu demeye* geldim...”

8. Araç Tamlayıcısı : Yüklemde bildirilen eylemin hangi araçla veya ne aracılığı ile gerçekleştiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye araç tamlayıcısı denir.

“Kuş olsan da kurtulmazdın elimden

Eğer görsem idi *göz ile* seni” (Âşık Veysel)

“...martılar *çılgın naralarla* havayı çınlatıyorlardı.” (Ömer Seyfettin)

“*İğneyle* kuyu kazıyoruz.”

9. Beraberlik Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin kimle, kimlerle beraber yapıldığını belirtmek amacıyla kullanılan ögeye beraberlik tamlayıcısı denir.

“*Dağlar ile, taşlar ile*

Çağırayım Mevlâ'm seni” (Yunus Emre)

“*Arkadaşlarla geç vakitlere kadar sohbet ettik.*”

10. Miktar Tamlayıcısı :Yüklemde bildirilen eylemin miktarını, şiddet ve derecesini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye miktar tamlayıcısı denir.

“Hastalandığımı duyunca *o kadar* üzüldüm ki anlatamam.”

“Bu gün başım *çok* ağrıyor.”

11. Şart Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi için gereken şartı belirtmek amacıyla kullanılan ögeye şart tamlayıcısı denir.

“*Rabbim isterse* sular büklüm büklüm burulur” (Necip Fazıl Kısakürek)

“Elbet *sefil olursa kadın*, alçalır beşer” (Tevfik Fikret)

“*O rüku olmasa* dünyada eğilmez başlar” (Mehmet Akif Ersoy)

12. Kesinlik Tamlayıcısı: Yüklemde ifade edilen eylemin mutlaka gerçekleşeceğini veya gerçekleşmeyeceğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye kesinlik tamlayıcısı denir.

“Seni *asla* affetmeyeceğim.”

“*Elbet sefil olursa kadın* alçalır beşer” (Tevfik Fikret)

13. İhtimal Tamlayıcısı : Yüklemde bildirilen eylemin gerçekleşmesinde bir kesinlik olmadığını belirtmek amacıyla kullanılan ögeye ihtimal tamlayıcısı denir.

“*Belki* hâlâ o besteler çalınır

Gemiler geçmeyen bir ummanda” (Yahya Kemal Beyatlı)

“Fakat bu gemi niçin böyle yavaş geliyor

Acaba yolu mu az yoksa yükü mü ağır geliyor” (Celal Sahir Erozan)

14. Süreklilik Tamlayıcısı : Yüklemde ifade edilen eylemin uzun süre devam ettiğini, devam etmekte olduğunu belirtmek amacıyla kullanılan unsurlardır.

“Kâinat uyur sessizce

Ben *hep* seni düşünürüm” (Abdurrahim Karakoç)

“Salih’i *artık* çarşıda, pazarda gören yoktu.” (Tarık Buğra)

15. Tekrarlama Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin aralıklarla veya sık sık tekrar edildiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye tekrarlama tümler denir.

“Belki *yine* geleceklerdir.”

“Yollardaki küçük küçük izlere

Senin sanır *bakar bakar* ağlarım” (Recaizade Mahmut Ekrem)

“*Durup durup* aynı şeyleri söylüyorsun.”

“*İkide bir* sözümü kesiyorsun.”

16. Durum Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin hangi şartlar altında, ne durumda gerçekleştiğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye durum tamlayıcısı denir.

“*Her şeye rağmen* ayakta kalmayı başardık.”

“*Ele güne karşı* bizi küçük düşürdü.”

“Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana

Yine de bir şey yapabildim diyemem hatıranı” (Mehmet Âkif Ersoy)

“İşte *bu ahval ve şerait içinde dahi* vazifen Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır.” (Atatürk)

17. Sıralama Tamlayıcısı: Yüklemde bildirilen eylemin sırasını, önceliğini belirtmek amacıyla kullanılan ögeye sıralama tamlayıcısı denir.

“*İlk olarak* Ziya Beyin konuşmasını dinleyeceğiz.”

“*Sonuç olarak* şunu söyleyebilirim.”

“*İlk önce* kımıldar hafif bir sancı

Ayrılık *sonradan* kor yavaş yavaş” (Bekir Sıtkı Erdoğan)

Tamlayıcılar, bir kelime veya bir kelime grubundan olabilir. Bizim on yedi madde hâlinde verdiğimiz tamlayıcılar, bizim tespit edebildiklerimizdir. Bu sayı artabilir. Kültürün ve dilin dinamiği içerisinde bu sayının sabit kalmasını beklemek de yanlıştır. Türkçe öğretiminde amacımız, tamlayıcıların sayılarını değil, hangi öge olursa olsun, bunun anlamlarını ve ifade içerisinde ne maksatla kullanıldıklarını öğretmektir.

KAYNAKLAR

- Ağırgöl, Âkif-Cafer Özkan (1989), Kaynak Dilbilgisi, İstanbul.*
- Ahmet Cevat (1930), "Türkçe Dersleri, Avrupa'da ve Bizde Gramer", Terbiye, C.IV, S.28.*
- Ahter Necmeddin (1930), Dilbilgisi (gramer), Birinci Kitap, Kanaat Kitabevi, İstanbul.*
- Aksan, Doğan (1980), Her Yönüyle Dil, TDK Yayını, Ankara.*
- Atabay, Neşe- İbrahim Kutluk-Sevgi Özel (1983), Sözcük Türleri, TDK Yay., Ankara.*
- Banguoğlu, Tahsin (1986), Türkçenin Grameri, TDK Yay., Ankara.*
- Banguoğlu, Tahsin (1987), Dil Bahisleri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.*
- Bilgegil, Kaya (1984), Türkçe Dilbilgisi, Dergâh Yay., İstanbul.*
- Cemiloğlu, İsmet (1991), "Cümle Tahlilleri Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Dili, S.511.*
- Demiray, Kemal (1970), Temel Dil Bilgisi, İstanbul.*
- Dilâçar, Agop (1971), "Gramer", TDAY- Belleten, Ankara.*
- Dizdaroğlu, Hikmet (1974), Tümce Bilgisi, Ankara.*
- Ediskun, Haydar (1988), Yeni Türk Dilbilgisi, İstanbul.*
- Ediskun, Haydar (1988), Yeni Türk Dilbilgisi, Remzi Kitap Evi, İstanbul.*
- Ediskun, Haydar-Baha Dürder (1984), Örnek Dilbilgisi, Remzi Kitap Evi, İstanbul.*
- Emre, Ahmet Cevat (1941), "Gramerin Kısa Bir Tenkidi", Türk Dili, C..II, S.9.*
- Emre, Ahmet Cevat (1945), Türk Dilbilgisi, İstanbul.*
- Eraslan, Kemal (1995), Türk Dilinin Sorunları Toplantısı, 22-23 Ekim 1993, TDK Yay., Ank.*
- Ercilasun, A. Bican (1993), "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, TDK Yay., Ankara.*
- Ergin, Muharrem (1938), Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yay., İstanbul.*
- Gaban, A. Von (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çev.: Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.*

- Gencan, Tahir Nejat (1975), Dilbilgisi, Lise I, II, III, , İstanbul.*
- Gencan, Tahir Nejat (1983), Dil Bilgisi, TDK Yay., Ankara.*
- Göğüş, Beşir (1970), “Anadili Öğretimi Olarak Türkçenin Öğretimine Bir Bakış”, TDAY- Belleten, Ank.*
- Gülensoy, Tuncer (2000), Türkçe El Kitabı, Akçağ Yay., Ankara.*
- Karahan, Leyla (1991), Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Akçağ Yay., Ankara.*
- Karaörs, Metin (1993), Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri.*
- Koç, Nurettin (1990), Yeni Dilbilgisi, İstanbul.*
- Kükey, Mazhar (1974), Türkçenin Söz Dizimi, Kardeşler Matbaası, Ankara.*
- Sander, Midhat Sadullah (1938), Tatbikatlı Türkçe Gramer Dersleri, Kanaat Kitap Evi, İstanbul.*
- Sander, Midhat Sadullah (1963), Türkçe Dilbilgisi Dersleri, İstanbul.*
- Türkçe Sözlük (1988), Türkçe Zözlük, TDK Yay., Ankara.*
- Üstüner, Ahat (1998), Cümlelerin Ögeleri Konusundaki Karışıklıklar”, Türk Dili, S.553.*
- Zülfikar, Hamza (1995), Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, YÖK Matbaası, Ankara.*